

IMRAMA - Veldwerk Waddenzee

Werelderfgoed Waddenzee, vijf heroriëntaties

10 + 1 Field trips

Jan de Graaf en Jeroen van Westen

Jan de Graaf is stedenbouwkundig ingenieur en wadden-amateur. **Jeroen van Westen** is landschapskunstenaar en vogelliefhebber. Zij kenden elkaar werk. Pas in 2014 vond er een ontmoeting plaats. Op een symposium getiteld Techno ecologies. Locatie L'itouwen, om precies te zijn in Nida, nog steeds een wat dommelend, Baltisch kustplaatsje op de Koerse Schoorwal, een meer dan 100 kilometer lange duinstrook, sinds 2000 trans-nationaal UNESCO-werelderfgoed, type 'cultureel'. Nida ligt vlak bij Rossitten, stichtingsplaats van de internationaal befaamde Vogelwarte, waar Niko Tinbergen, de latere Nobelprijs-lauraat (1973) zich in 1925 bekeerde tot de 'diergedrags-kunde'. In Nida zelf staat het zomerhuis dat Thomas Mann liet bouwen van het geld van zijn Nobelprijs (1929); het slaperige Nida bood Mann en gezin de kans om te ontsnappen aan de triviale drukte van het Noordzee-eiland Sylt.

CONCEPT voorjaar 2019

IMRAMA WadGasten

Veldwerk Waddenzee

Jan de Graaf en Jeroen van Westen

Imrama

Imrama is de naam van een initiatief van Jan de Graaf en Jeroen van Westen. Het woord imrama is van origine Iers en staat voor 'rond-reizen' over zee op zoek naar de 'andere wereld', vaak voorgesteld als een eiland, en weer terug. Brandaan was de pionier van het soort zwerftochten waar de avonturiers lessen uit leerden; lessen die terug 'thuis' aan allerlei geïnteresseerde toehoorders dienden te worden doorverteld. Later begon de term zelf te zwerven, imrama werd de titel voor alle verhalen met 'zee' in de hoofdrol, in ons geval de Waddenzee. De Waddenzee wordt verkend als deel van de wereldzeeën, de oceanen die een aanzienlijk oppervlak van de aarde bedekken. Richtsnoer is een dozijn perspectieven (zicht-lijnen of vensters). Elke zichtlijn is een route, een reis 'rond de wereld'. Na afloop keren de 'reizigers' wijzer in de Waddenzee terug, gedreven om hun verhalen te delen. Wat hebben ze opgestoken, hoe is hun blik verrijkt, verdiept en verruimd?

Wadgasten

Het programma Wadgasten is een oefening in observeren. Een training in waarnemen en gewaarworden. In kijken, luisteren, proeven en benoemen. In tellen en vertellen. Feit en fictie spannen samen. Onze intentie: vrolijke wetenschap en proefondervindelijke wijsbegeerte. Het is een speculatief kennis-project.

Trekvogels, trekvissen, trekplanten, en vooral trekmenzen dienen ons als gidsen. We volgen ze. We zoeken hun sporen, tekenen hun routes en lokaliseren de plekken waar ze af en toe halt houden.

Het project **Veldwerk Waddenzee** is een onderdeel van Wadgasten: tien field trips die leiden tot verrassend nieuwe inzichten in de **Waddenzee; UNESCO werelderfgoed type natuur**.

Imrama Wadgasten is een onafhankelijk programma. Het is niet academisch ingebed. Het heeft geen opdrachtgever. Vooralnog ontvangt het geen subsidie.

Albatros Island - Frans Baake

WadGasten

Wieren - Anne Ausloos

CONCEPT VOORJAAR 2019

Random Forests - Theun Karelse

WadGasten

Cloud Appreciation Day 2019 - Bart Bomas

“In de oudheid stonden Ierse geleerden bekend om de beoefening van de ‘navigatio’ ... een boottocht ... een rondreis met afvaart en wederkeer. Onderricht in de tekens van het ongewone was het doel, om daarmee opmerkzaam te worden op de betekenis van de eigen tijd en omgeving, zowel in geografisch als spiritueel en intellectueel opzicht.”

Richard Kearny
Navigations: collected Irish essays 1979-2006 (Dublin 2006)

Werelderfgoed Waddenzee vijf heroriëntaties

Context

Ons werkveld heet uitdrukkelijk ‘de Waddenzee en omstreken’, in die volgorde. De wadden - een verzameling zwerfende zandplaten - zijn naamgever van de zee, de Waddenzee. De Waddenzee is sinds 2009 (NL en DE, in 2014 plus DK) gedecoreerd met de titel UNESCO Werelderfgoed Natuur. Sinds 1987 droeg de Waddenzee de titel het Man and Biosphere Reserve, een predicaat dat in 2018 stilletjes is ingeleverd). Vanaf 1984 is de Waddenzee erkend als RAMSAR-gebied. Her en der in het gebied vinden we Nationale Parken. Al die titels verplichten. Ze zijn een oproep om ‘iets’ blijvend te koesteren. Maar wat precies? Wat ons betreft gaat het telkens om nieuwsgierigheid. We kiezen dan ook voor UNESCO’s missie, de bevordering van “education, science and culture; the culture of curiosity”; een oproep tot een open oog voor de ander, en voor het andere. Het gaat om een verkenning van de wereld hier en de wereld elders, beide vergelijkenderwijs. Onze focus is ‘de Waddenzee in wereldverband’.

Veldwerk Waddenzee is een eigenzinnig onderzoek naar de Waddenzee. De Waddenzee verandert, UNESCO verandert, en de intellectuele omgeving van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed verandert. Die veranderingen zijn van invloed op het bewust-zijn, de bewust-making en de bewust-wording van de Waddenzee als een rijk geschakeerde verzameling

CONCEPT voorjaar 2019

betekenissen. Veldwerk Waddenzee geeft zich rekenschap van de manieren waarop we naar de zee kijken. Wie een project op zet dat een betere beleving en bewustwording van het Waddengebied wil bevorderen, maar zich geen rekenschap geeft van de veranderende context, schiet te kort. Het klimaat verandert en daarmee de rol van zeeën. We beseffen dat kusten (en steden) ons daarover iets te berichten hebben: zeespiegelstijging bijvoorbeeld vindt daar zichtbaar plaats. Het belang van de zeeën neemt toe, inmiddels heet onze planeet planet ocean. De mentaal culturele context verandert en daarmee de immateriële zee, de verbeelde zee, de zee zoals wij die kennen.

Langs welke wegen kunnen wij die veranderingen meer in detail op het spoor komen? Hoe kunnen we de Waddenzee, zijzee van de Noordzee, subzee van de Atlantische Oceaan, onder de kritische aandacht brengen van -potentiële- bewoners, bezoekers en onderzoekers van het Waddengebied? Om die vragen te beantwoorden poneren wij de noodzaak van een heroriëntatie op de Waddenzee en zijn geschiedenis in het licht van een steekhoudend perspectief op de toekomst van dit meer en meer mens-gecreëerde landschap.

Onze primaire vraag luidt: ‘welke heroriëntaties zijn het overwegen waard, tegen de achtergrond van onze wens om ‘de bewustwording van de internationale betekenis van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed te bevorderen?’

Onze secundaire vraag luidt: ‘welke heroriëntaties zijn ter zake, gegeven de wens om natuur- en cultuurtoerisme te richten op bewustmaking van de kernkwaliteiten van het Waddengebied?’

Onze onderstaande probleemanalyse behandelt de beoogde heroriëntatie, uiteengelegd in vijf thema’s, alle relevant voor het denken over de Waddenzee. Deze vijf zijn de resultante van een *educated guess*, een gefundeerde inschatting gebaseerd op eigen kennis, kunde en ervaring. Op de achtergrond spelen sociale, culturele en economische veranderingen in de samenleving.

I Anders kijken naar de Waddenzee de waarde van UNESCO Werelderfgoed

Sinds 2009 (extensie in 2014) is de Waddenzee geregistreerd als transnationaal UNESCO Werelderfgoed, type natuur. In de toenmalige politieke context, een begrijpelijke inperking. Echter, het enkelvoudige etiket natuur hindert een scherper inzicht in de komende lotgevallen van de Waddenzee. In 2019 vierden we het 10 jarig jubileum van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed. Vast een feestje waard, maar een moment van reflectie lijkt ons ook gepast. Een ander markant vooruitzicht: in 2022 bestaat het concept UNESCO Werelderfgoederen een halve eeuw (1972-2022). Internationaal agendeert men een herbezinning op de betekenis van dat concept. Allereerst kwantitatief. De getalsmatige expansie blijkt ongelimiteerd. In 2022 ligt het aantal UNESCO Werelderfgoederen rond de twaalf honderd. Verwatering dreigt. Ook in Nederland, daar bestaan er nu 10, er worden 8 nieuwe genomineerd. Herbezinning is ook verstandig omdat de wereld sinds 1972 - de uitvinding van het concept werelderfgoed - drastisch is veranderd. In 2012 concludeerde een gezaghebbend UNESCO-symposium: 'Verregaande globalisering manifesteert zich in stijgende migratie, in grenzeloze verstedelijking, een omknellende vermarkting, ongeremd expanderend toerisme, ongewisse klimaatverandering, dat alles verknoopt via een versnelde digitale communicatie ... een kwalitatieve herijking is gewenst'. Helder. Net als de internationale gemeenschap, dienen we een kwalitatieve herijking te agenderen.

Wij promoten pogingen om de kijk op UNESCO werelderfgoederen maatschappelijk te verbreden, om die historisch te verdiepen en visionair te verrijken. Inspanningen om het concept te abstraheren, te her-ijken als concept (te de-concretiseren), steunen we. Het is netjes om daarbij vele, vooral diverse stemmen een podium te bieden. Onze vraag is: hoe doen we dit zonder te vervallen in clichés die de Waddenzee geen recht doen?

II Anders kijken naar de Waddenzee de zee-gerichte wending

De Waddenzee is vele zeeën tegelijk, het is maar hoe je kijkt. Welke dan ook, de Waddenzee is zee, Dat maakt ons alert op de 'zee-gerichte wending in de cultuurwetenschappen'. Die kijk heeft oog, én voor de fysieke, én voor de immateriële zee; dit in lijn met een groeiend belangstelling voor wat tegenwoordig heet environmental humanities heet. Een markant moment in die ontwikkeling: een foto gemaakt in 1972 tijdens de vlucht van Apollo 17, The blue marble. Wat zeevarenden al lang wisten dat zagen de ruimtevaarders: planet earth bleek planet ocean. Een ander moment: 1998, door de Verenigde Naties uitgeroepen tot het Internationale Jaar van de Oceanen. Lissabon, dat jaar droeg de wereldtentoonstelling de titel: The oceans; a heritage for the future. De boodschap: "... the blue sea, is a Heritage that belongs to us all - heritage understood as being its intrinsic natural, biological and geological value, as well as the relationships that, down through history, mankind has established with it" Zeeën traden op de voorgrond. De geografie koos voor een zee-gericht perspectief. Gaandeweg drong dat ook door tot in onze contreien. Recentelijk publiceerde Michael Peyre Aan de rand van de wereld, hoe de Noordzee ons vormde (2014), Thomas Blass bezorgde Woeste kusten; een reis langs de randen van de Noordzee (2016). Beiden promoveerden de Noordzee - voedster van de Waddenzee - tot hoofdpersoon. Hoofdpersoon in hun narratief, dat wil nog niet zeggen dat de Waddenzee hoofdrolspeler op het wereldtoneel is. Ooit was dat de Middellandse zee, schreef Fernan Braudel, ooit deed de Baltische Zee er toe, de Indische Oceaan, lees Moesson van Robert Kaplan, de Atlantische wereld is een gevleugelde term, net als later de Pacifische wereld; binnenkort spreken allen over de Arctische wereld, dankzij ontdekte doorvaart, geannexeerd als deel van de Chinese Zijderoute. 'Onze' Waddenzee, wat verliest of wint zij in dit geopolitieke schuifspel?

Wij zien de Waddenzee als zee; zijzee van de Noordzee, en die is subzee van de Atlantische Oceaan. De Waddenzee is

als studiegebied een mengvorm van natuur en cultuur, in alle facetten. Die opvatting leidt (hopelijk) tot een andere omgang met zee-land-schappen. Niet louter naar zeeën kijken met een oogstende blik, niet langer leeg vissen, delfstoffen winnen, land veroveren. Maar de Waddenzee is ook niet louter natuur. Onze vraag: Hoe articuleren wij overtuigend een andere houding, een die denkt over de planeet als zee, die zee ziet vanuit zee, die zee ziet als 'erfgoed'.

III Anders kijken naar de Waddenzee de notie van het antropoceen

Indien we 'natuur' omschrijven als het complexe spel van geo- en biofysische processen en daarin steeds sterker de effecten van menselijke activiteiten herkennen, indien we zeggen dat de toestand van de atmosfeer, de oceanen en de aarde, steeds meer op mensenwerk lijkt, dan spreken we de taal van het antropoceen. Die naam sluimert al sinds de jaren 1980, maar is pas sinds 2000 vertrouwd gaan klinken. Die taal zegt: klimaat is artefact, klimaat is hyperobject.

De zee speelt speelt inmiddels een hoofdrol in het debat over de opwarming van de aarde, klimaatverandering, een bron voor hernieuwbare energie en voedsel voor 10 plus miljard mensen. Is er een rol, bijrol weggelegd voor de Waddenzee?

Wij zien het debat over aard, omvang en reikwijdte van menselijke invloeden op klimaatverandering, aardopwarming, zeespiegelstijging als een uitnodiging tot bezinning op de 'unieke en universele' betekenis van de Waddenzee, 'voor de mensheid als geheel. 'Omgaan met die zee' impliceert dan ook dat wij de Waddenzee zien als een antropo-zee, een mede door mensen gecreëerd zee-land-schap. Ook biologisch gezien is de Waddenzee, een geglobaliseerd 'ding'. Zo bezien is de Waddenzee een leerzame catalogus van geo- en bio-technische ingrepen. Onze vraag: wat is de betekenis van de Waddenzee in het antropoceen, en omgekeerd, wat betekent de notie van het antropoceen voor de Waddenzee?

IV Anders kijken naar toerisme de ernst van toerisme

In academische kringen en ook daar buiten, groeit de aandacht voor de culturele dimensie van toerisme. Steeds vaker doordenken 'bestemmingen' zichzelf als een locatie met geschiedenis, traditie, zelfs met een visie op hun toeristische toekomst; de focus op enkelvoudig economisch gewin vermindert. Plaatsen stellen zich de vraag waartoe dat toerisme dient. Ook bezoekers doen dat, waartoe dit eiland, deze streek of die zee met een bezoek te vereren? Toeristisch aanbod dat verleidt, verschuift van het serveren van experiences (vlot vervagende belevenissen) naar het bieden van kansen op enrichment; in die zin geeft het zich rekenschap van drijfveren van mensen. Een rapport van de Waddenacademie (2018) onderschrijft dat. Een groeiende groep gasten wil de blik en daarmee inzichten verruimen, eenmaal op reis, wenst men wijzer te worden. Dat genre bezoekers dient te worden aangesproken als (potentiële) 'liefhebbers' die (zelfstandig) de wereldkaart bestuderen, die reisgidsen lezen, documentaires bekijken, die medeburgers raadplegen op zoek naar nieuwe bestemmingen waar ze die zo gewenste wijsheid kunnen opdoen. De scheidslijn tussen wetenschappelijk expeditie en vakantie-reis vervaagt. Indien die nieuwe reis-vormen actief worden ondernomen, dan herkennen wij die als 'veldwerk'.

Wij zien het toerisme van morgen als een waardevolle cultuurdaad. Het is een vorm van reizen die kans biedt op leerzame contacten, tussen mensen, tussen tradities, tussen talen, tussen ideeën over erfgoederen, over verschillende manieren van kijken naar zee en zeelandschappen. Die optiek sluit naadloos aan bij de missie van UNESCO. Onze vraag: welke thema's, rond welke locaties bieden kans op het 'schrijven' van narratieven, bij machte om zulk duurzaam toerisme te bevorderen?

V Anders kijken naar het vinden van 'vondsten' oog voor artistic research

Tenslotte onze vijfde heroriëntatie. Die betreft de vergaring en inzet van kennis en kunde. Wil de Waddenzee zich rekenschap geven van haar veranderende context, dan zijn nieuwe perspectieven nodig. Dit vraagt om buiten-gewone manieren van kijken en onderzoeken, met andere communities, in ongedachte cross overs, op zoek naar frisse gezichtspunten. Een voortdurende alertheid is wenselijk, om blijvend te herkennen wat van waarde is. Deze serendipiteit kun je organiseren door voorwaardes te scheppen. Een middel is het opheffen van de grens tussen disciplines, of ingrijpender, die tussen wetenschap en kunst. Wetenschap produceert feiten, gegarandeerd door het volgen van collectief opgestelde procedures, een succesvolle werkwijze. De 'mythe' werd verbannen naar de kunsten, weg van het hoofdtonel. De kunsten zorgden voor emotioneel aansprekende 'beelden', een taak die hen naar de rand bracht van een soort hyperindividualisme. Conceptuele kunstvormen kwamen op, kunst als kenvorm, met een eigen onderzoeksmethode, even grillig als de individuele kunstenaar, even collectief als de mate waarin dat onderzoek een weg vond naar de samenleving. Ook de procedures van de wetenschap werden in de kunsten onderzocht. Deze ontwikkelingen van kunst én wetenschap (én samenleving) zijn een aansporing om wederzijds commentaar te leveren op elkaars beelden, op elkaars teksten en daarmee op elkaars 'constructen'.

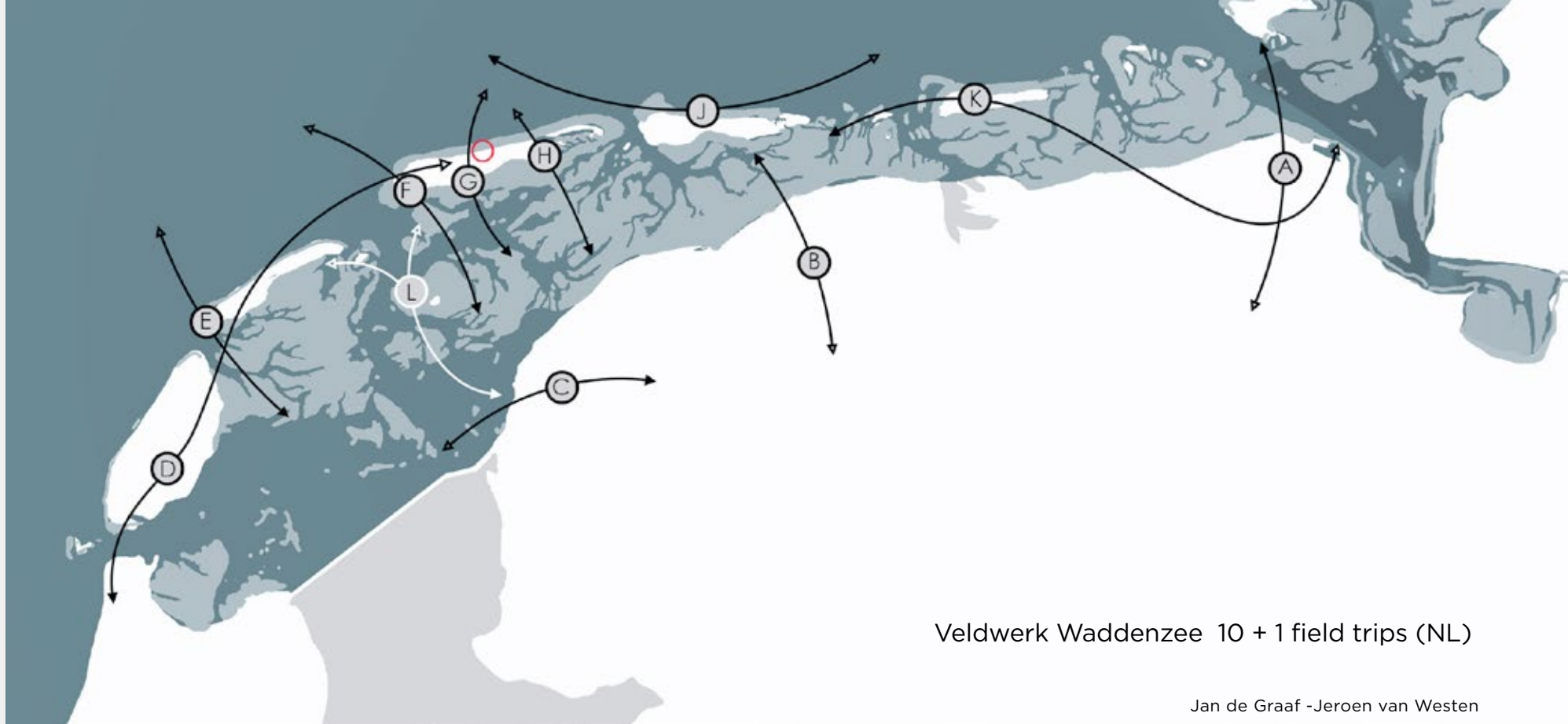
CONCEPT voorjaar 2019

Conclusie

Deze vijf heroriëntaties zetten de zee centraal en be-grijpen wat ons betreft de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed anders dan gewoonlijk geschiedt. Veldwerk Waddenzee kijkt naar de veranderende opvatting over het begrip UNESCO Werelderfgoed, bekijkt de verschuivende betekenis van de zee; we kijken naar de traag groeiende invloed van mensen op de zee, we kijken naar veranderingen in de recreatief-toeristische appreciatie van zee en tenslotte naar de verandering in het vergaren en inzetten van kennis over een kuststreek als de Waddenzee.

Onze vraag: hoe organiseren wij de o zo gewenste serendipiteit om een verfrissende kijk op de Waddenzee te bevorderen? Onze ervaring zegt dat veldwerk een opperbeste methode is. Veld in de term veldwerk interpreteren wij als wetens-veld. Weten is net als denken een werkwoord; weten is meer dan kennis, informatie en data. Uiteraard begrijpen wij veld ook in fysieke zin, als 'de open lucht', 'het vrije veld', hier de Waddenzee en omstreken. Primair lezen wij veld figuurlijk. Veld als een verzameling vertelvormen, het vaak stugge 'landschap' van soms schurende verhalen, die dan weer ruziën, om het plots weer roerend met elkaar eens te zijn. We zijn vooral gespitst op veranderingen. Immers, waar het denken verandert, daar verschuift de taal, wijzigen woorden en hun betekenissen; op termijn verandert ook het handelen. Vroegtijdig detecteren wij een aantal van die veranderingen. We testen hun mogelijke invloed op de omgang met de Waddenzee. Langs welke wegen we dat veld - fysiek en intellectueel - verkennen, dat beschrijven we in het katern Veldwerk Waddenzee, tien field trips.

Veldwerk Waddenzee 10 + 1 field trips (NL)

Jan de Graaf - Jeroen van Westen

*“... de oudste paden (waren) die van vogels ...
trekroutes door de lucht die ... in de loop van duizenden
jaren onzichtbaar in de hemel waren gekerfd en door
magnetische kracht bewegwijzerd.”*

Robert Macfarlane,
De oude wegen (Amsterdam 2014)

jaar 2019

- A - Linea recta naar de Waddenzee
- B - Op huisbezoek in Dokkum
- C - Boven de Wadden een hemel
- D - Duister toerisme
- E - Verdrongen in zee
- F - Wolken volgen
- G - Luisteren naar de zon die opkomt uit zee
- H - Vogels kijken; gasten
- J - In het zog van de Vlissingen 10
- K - Invasieve exoten

Eerste reserve, een field trip op de plank:

- L - Wereld-reizen: varengasten op de veerboten

MEMO: een 10 voor aardrijkskunde

Juni 1968, 40 leerlingen met een 10 voor aardrijkskunde kregen een prachtprijs: een rondvlucht boven het Waddengebied met college van prof.dr. Ferhan Ormeling, de toenmalige hoofdredacteur van de Bosatlas, ... een field trip in de lucht! Vanaf vliegveld Eelde vloog een DC3 het gezelschap over het noorden des lands, tegen de klok in. Het Geografisch Tijdschrift berichtte enthousiast: "Ormeling was voor de gelegenheid uitgerust met een megafoon van de Groningse politie ... Rusteloos bewoog hij zich tussen stuurboord en bakboord heen en weer om toch geen enkel programmapunt (te missen): de industrialisatie op basis van zout en aardgas, het Eemshaven-project, het Hoge Land en zijn problemen, de Landaanwinning langs de Waddenkust, de toekomst van de Wadden, de Lauwerszeewerken enz. Geduldig draaide de vlieger een extra rondje wanneer het toestel de spreker te vlug af was." Wij voorzien een re-enactment, een her-opvoering. Niet in een DC 3 maar met een duurzame drone. Live te volgen in alle schoolklassen, een weidsheid-belevens van jewelste.

Vooruitblik**hoe een tiental verkenningen tot verrassend nieuwe inzichten leidt**

Veldwerk Waddenzee onderneemt een eigenzinnige verkenning van de Waddenzee en omstreken. Ons project kiest voor het reizen als methode om inzichten te verwerven en te verspreiden. De specifieke leer-vorm noemen wij field trips. We verkennen oude routes, gebaande paden, nieuwe wegen naar en doorheen de Waddenzee en omstreken. Het resultaat is een verrassende biografie van de Waddenzee met als eerste 'auteur' de Waddenzee zelf.

Een field trip is een fysieke methode (met'hode' - het Griekse hodos, de weg). De gekozen routes prikkelen niet alleen de historische interesse, ze bepleiten een plaatsbepaling in het heden, geïnspireerd door een toekomst gericht perspectief. De kaders voor de tien field trips lichten we toe in het katern: Werelderfgoed Waddenzee, vijf heroriëntaties.

We zien ons project als het organiseren van 'ruimte' voor vruchtbare ontmoetingen. Daartoe selecteren wij materiaal uit wetenschap, kunst en samenleving. Via field trips enten we die stof op het landschap, werkzaam katalysator voor dialoog. Beeld wordt tegen tekst gehouden, tekst tegen grafiek, grafiek tegen een dorpsstraat, de dorpsstraat tegen het wereldtoneel, het wereldtoneel tegen een historische anekdote, anekdote tegen actualiteit, actualiteit tegen toekomst. Dergelijke associaties stimuleren een 'open' kijk op de 'unieke en universele betekenis van de Waddenzee'.

Tien tochten kris kras speurend naar verrassende verbanden tussen allerlei kwaliteiten die de Waddenzee krijgt toegedicht. We willen met anderen op zoek naar nieuwe inzichten in bestaande verhalen. Hieronder een tien-tal verkenningen die we in de komende jaren willen organiseren in het Nederlandse deel van de Waddenzee. Telkens behandelen we drie vragen: waar vindt de field trip plaats; welke zoektocht verricht de field trip; en tenslotte, welke activiteiten ondernemen we. Met wie staat vaak nog open. Het kan zijn dat u deze publicatie in handen heeft gekregen als een kennisinstelling met belangstelling voor de Waddenzee, als een mogelijke subsidievertrekker, als een sponsor, of als (potentiële) deelnemer aan het project of een field trip.

Per field trip werkt een wisselend gezelschap van (gemiddeld 6) verkenners van diverse pluimage samen. Allen dwalen graag, weg van de bekende weg, nieuwsgierig naar wat zich buiten het gebaande pad van hun beroepsgroep afspeelt. Wat ze delen is engagement met het wel en wee van wad- en

zeelandschappen, wereldwijd. Wat ze ook delen is het besef dat de 'unieke' Waddenzee belaagd wordt in een uniek tijdsgewricht, het antropoceen. We verkennen de Waddenzee dan ook als antropo-zee, een zee waarin de geschiedenis van mens en natuur gelijktijdig en op elkaar betrokken doorgrond dient te worden, in een global context: wereld-erfgoed, wereld-zee, wereld-kaart, wereld-reis, wereld-wijd, wereld-geschiedenis, wereld-oriëntatie, wereld-wijs ... , die reeks heeft onze aandacht.

Onze methode is een vorm van artistic research. Elk van onze 10 field trips staat op de schouders van een gids van naam en faam, een erflater die op reis ging, altijd met een hypothese in het hoofd. Echter, geen van deze pioniers koos een één-dimensionale blik, van een disciplinaire bubble was geen sprake. Alleen zo werden ze erflaters. Eropuit, aan het werk. Door met een divers, trans-disciplinair reisgezelschap te 'wandelen' (fietsen, vliegen, varen, zitten, zwemmen, en zo meer), door observaties te doen, door ergens halt te houden, en door daar allerhande opmerkelijks te achterhalen, door met 'bewoners' te praten, met andere 'gasten', burger-wetenschappers, en alle beschikbare experts ... al doende vergroten we de kans om het uiterste aan vindingrijke associaties boven water te krijgen. Daartoe 'bewandelt' elke field trip de centrale kernwaarde van het Waddengebied zoals geformuleerd door het Waddenfonds: "Het door de mens gecreëerde waddenlandschap en de ingrepen van de mens". Die wandeling begint in het mentaal en intellectueel gecreëerde, immateriële Waddenlandschap. Veldwerk is reizen doorheen de Waddenzee en omstreken, als wetens-veld. Volgens die methode bevorderen de field trips het verdiepen en verrijken van inzichten, het besef van de unieke betekenis van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed.

Per uitgevoerde field-trip wordt een podcast en een cahier gepubliceerd. Van onderzoek naar verslag is een standaard procedure, maar wij zien elk cahier, samen met de podcast, als een door het team veldwerkers geconstrueerd, 'ontworpen' narratief; nu eens louter onderhoudend, dan spannend, dramatisch, dan weer episch, poëtisch, soms leest

het als een detective, soms oogt het als een graphic novel, dat wisselt. Tien field trips, tien etappes van een Grand Tour Waddenzee NL, gepresenteerd als feuilleton vooral bedoeld om een nieuwsgierig publiek te stimuleren om op eigen benen, met eigen ogen, met een eigen gezelschap, op eigen houtje, of wellicht alleen op pad te gaan - do it yourself tourism! De cahiers en podcasts bevorderen zoiets als environmental literacy, het vermogen om (bewust) te reflecteren op de indrukken die mensen opdoen tijdens en na bezoeken aan een landschap, in dit geval de Waddenzee en omstreken.

Field trip A

Linea recta naar de Waddenzee; een bedachtzame voetreis

Het niets boven Groningen

Op het Hoogeland ligt Uithuizermeeden. Daar staat het geboortehuis van Johan van Veen (1893-1959), met in de kerk nog de familiebank. Huis, kerk, streek én geest vormden zich naar het weer, ze zijn *“wind swept”*, vond Van Veen. Huizen van grootheden bezoeken (waar ze geboren of gestorven zijn), is geïkht gedrag op toeristische bestemmingen. Ook wij hanteren de ‘voyeuristische’ blik, telkens met de vraag, hoe zo’n bezoek helpt bij het schrijven van een intellectuele biografie van dit mens-gecreëerde landschap?

“Johan hield van dit landschap”, schrijft Cordula Rooyendijk in haar **Waterwolven; de geschiedenis van stormvloed, dijkenbouwers en droogmakers (2009)**. *“Toen hij wat ouder was liep hij graag het dorp uit, naar het noorden ... over het kaarsrechte weggetje dwars door de dijken heen. ... de zilte lucht achterna ... hij voelde de zeewind ... rook het zoute water vermengd met wier ... land in wording”*. Deze herhaalde voetreis naar zee, over klei en slib, vormde zijn creatieve geest. Van Veen heet de geestelijk vader van de Deltawerken, ook de Eemshaven is een vondst van hem. Voor ons is hij vooral de auteur van het boekje **Dredge, drain and reclaim; the art of a nation (1948)**, een geslaagde poging om landaanwinning internationaal te doen beklijven als de stichtingsmythe van de lage landen. Van Veen schaarde zichzelf onder de ‘mannen van de daad’, Vierling de Zeeuw, Leeghwater uit De Rijp, Lely, Lorentz, Cruquius van Vlieland. Vergeten lijkt Van Veens ‘falen’. Ten onrechte. Zijn **Verlandings-plan (1942)** was ingenieus, de uitvoering zou weliswaar zo’n twee eeuwen duren, maar de zee zelf zou het werk verzetten. Met als wonderschone uitkomst een ‘land’ zoals God het ooit geschapen had, de Nederlanden rond het jaar 800. Helaas, Van Veen moest inbinden ten gunste van een hard dam- en dijken-beleid leidend tot het motto kustlijn-verkorting. De Deltawerken werden een feit.

Offerland

Onze field trip is een driedaagse voetreis over de klei, door het slib. We starten op 9 december 2019, op de dag van Van Veens 60e sterfjaar. Vanaf Uithuizermeeden lopen we in

CONCEPT VOORJAAR 2019

een rechte lijn naar zee. Coupure na coupure, ‘bewandelen’ we een selecte leeslijst. Teksten van Vierling, Leeghwater, Lely en Lorentz ritmeren de tred. Jan van Scorel komt ter sprake, kunstschilder, projectontwikkelaar, boef in spé. Cruquius meet de neerslag. Marcel Minnaert loopt mee (*“Bij alles is het de bedoeling dat u het ziet en dat u het doet!”*, maande Marcel). Stokoude ideeën doemen op. Mythes mengen zich met de mist. De grond voedt een dromerige woordenstroom. Geen misverstand, het is geen historische reis door oude-boeken-land. We vergelijken de cultuurtechnische paradigma’s van toen met die van thans. Onze drijfveer? We zoeken naar denkbeelden die mogelijk pas morgen ter zake zullen blijken. Ochtendland, offerland, eerder dan ooit gedacht? Van Veen wist het al: *“Eens zullen we ons land met een zucht van verlichting aan de golven prijsgeven.”* Het Avondland verdrinken.

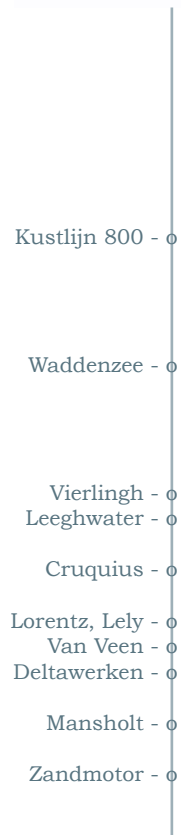
Welke activiteiten, met wie?

Ons reisgezelschap bestaat niet alleen uit polder-mannen. Het wordt een mix. Iemand van de Jonge Waddenacademie, plus een nestor-ingenieur van de kustlijn-verkorting, een artistic research-pionier van de Satellietgroep die al jaren de Zuid-Hollandse Zandmotor monitort, een ideeën-historicus, plus de koster van de kerk; Een landschapper met grote kennis van klimaatadaptatie van de kustverdediging mag niet ontbreken. Historische kaarten op tafel, boeken bij de hand. Quotes van geliefde erflaters worden uitgewisseld. Het Hoogeland inspireert. We pauzeren voor conclaaf: halte Warffum, halte Noordpolderzijl. Westelijk weten we de geboorteboerderij van Sicco Mansholt, hoeve Torum in Vierhuizen. Een kleine omweg, over de Lauwersdijk naar Friesland? Kust-kunstenaar Krijn Giezen wijst de weg met zijn prijsvraag-ontwerp ter viering van de Deltahoogte die de Waddendijk had bereikt. Ids Willemsma won, sinds 1993 prijkt zijn Tempeltje op de dijk ter hoogte van Marrum. Giezen suggereerde een lijnrechte ingreep dóór het landschap. Die lijn startte te Hogebeintum (de hoogste Wadden-terp, 8.80 meter boven NAP, lid van de Friese canon), doorsneed de dijk tot in de Waddenzee. Westelijk van die lijn zou de zee bedijkt worden, oostelijk bleef de ‘natuurlijke’ kwelder bestaan, een eeuwig monument. We volgen Giezens vraag: is het poldermodel - delta-fixatie - nog steeds de droom, of krijgt het kwelderspel de voorkeur? We leggen ons reisboek voor aan de portefeuillehouder kustverdediging van de Unie van Waterschappen.

Kandidaat audio-verslaggever van dienst is Mathijs Deen, auteur van **De wadden (2013)**, en **Over oude wegen (2018)**. Deen maakt een podcast en een radio-reportage, uit te zenden op een wind swept zondagochtend via OVT, direct na Vroege Vogels.

erflater: Johan van Veen (1893-1959) / gids: Mathijs Deen / ankerpunten: kreekrug - kerk Uithuizermeden - geboortehuis Johan van Veen

TIJDLIJN -2000

Field trip B

Op huisbezoek in Dokkum; kaarten, globes en het belang van schaal

Dokkum

'754, Bonifacius, bij Dokkum vermoord'. De Friese canon noemt dit brute voorval. Ons reisdoel is de stad van Gemma Frisius (1508-1555). Een geëerd man. Franeker kent een Vereniging met zijn naam, op de maan is een krater naar hem vernoemd, de universiteitsstad Leuven omarmt Gemma als haar zoon, globe-maker van formaat. Wat ons vooral interesseert is Frisius's driehoeksmeting, een vondst zo logisch dat we snel zouden vergeten dat het een prestatie van jewelste is. Een vinding die wortelt in het noordelijk Waddenlandschap, kerktorens overal, richtingaanwijzers voor de verticalisering van de blik. Het zichtbare lijnenspel dat die torens over het landschap markeren, vormde de basis voor een nauwgezette kartering van dit vlakke land.

Een geografisch avontuur

We zijn geïnspireerd door de historische reis van een gezelschap cartografen, leerlingen van Frisius, ondernomen in het jaar 1573. Initiatiefnemer was Abraham Ortelius (1527-1598), hij regelde een 'vrienden-reis' ter ere van meester Gerard Mercator (1512-1594) die toen het einde van zijn leven zag naderen. De reis was voorbeeldig veelzijdig. Het was *"een pelgrimage, een archeologische onderzoeksreis, een geografisch avontuur, een humanistische queeste, een hommage aan de meester van de moderne cartografie"*, aldus Michael Crane, in **Mercator; de man die de aarde in kaart bracht (2003)**. Het was vooral een boeken-, kaarten-, en een atlasen-reis. De start was in de boekdrukkerij van Noord-Europa, de stad Antwerpen; de finish lag op de boekenmarkt van Europa, Frankfurt.

We zijn benieuwd wat het verschil is tussen landschap en kaart. Tussen kaart en luchtfoto, tussen landschap in de open lucht en landschap in een bezoekerscentrum. Kunnen we het echte buiten nog onderscheiden van de fotogenieke namaak-landschappen, louter bespikkeld met scenic spots in Google Maps. We krijgen hulp van John Urry en zijn **The tourist gaze 3.0 (2011)** en van Dean Maccanel, met zijn **The ethics of sight seeing (2011)**. Wat we van hen leren? Toerisme is niet per se

problematisch omdat het drommen mensen verzamelt op plekken waar ze mogelijk niet horen, wel omdat de kijk-gewoontes die 'ons' worden aangeleerd, nauwelijks vragen toelaten naar onze relatie met onze mede-mensen die met inbegrip van hun leefomgeving, zijn uitverkoren tot object van 'onze' toeristische bezichtiging. Onze queeste? Dergelijke vragen trachten we te verknopen met de dynamische geschiedenis van Dokkum, een van de Friese elf steden. Van klooster in Waddenland tot open stad aan zee, tot land locked bolwerk op de grens van klei en zand; gelijk vele andere nederzettingen veranderde de stad van smaak, van zout naar zoet. Niet simpel afleesbaar, te traceren is die dynamiek wel. Kaarten, luchtfoto's, verhalen scherpen ons inzicht in de maritieme, religieuze en de militaire relictten die hier van getuigen.

Welke activiteiten, met wie?

Onze field trip zoekt naar net zo'n gemêleerd gezelschap als Ortelius op de been wist te brengen. Gewenste gids is Meindert Schroor, historisch geograaf, kenner bij uitstek van de regionale cartografie en auteur van de recente **Landschapsbiografie van het Waddengebied (2018)**. Onze route stippelen we uit door de reis van Ortelius' Mercator (nu dan ter ere van Frisius) schaal 1: 500 uit te zetten op de kaart van Dokkum ... de Antwerpse boekwinkel als spil pal boven op een boekwinkel in Dokkum. Naast gids Schroor, inviteren we een ontwerper van scenografieën in bezoekerscentra, een landschapsarchitect, een GIS-specialist, een ontwerper van landschappen in games, een kunstenaar met Google Beurs. De 1: 500 'tocht' door de stad beslaat vier dagen, 's nachts trekken we er ook een keer op uit. Onze experts sluiten aan, reizen mee, dragen bij en vertrekken weer. We organiseren een avondgesprek, open voor publiek.

erflater: Gemma Frisius (1508-1555) / gids: Meindert Schroor / ankerpunt: de stadswallen, de boekwinkel, de kerktoren

Field trip C

Boven de Wadden een hemel; op zolder van het Planetarium

Franeker

Ons eerste halte is het geboortehuis van Jan Hendrik Oort (1900-1992). Dankzij het LF2018 project **11 Fountains** aan Friesland en ver daarbuiten onthuld als zoon van de stad; dit project was een een programma-juweel toen Leeuwarden zich (met Friesland) Culturele Hoofdstad van Europa mocht noemen (2018). Oort was wetenschaps-politiek gezien een fellow traveller, van zijn collega, astrofysicus Marcel Minnaert. Marcel inspireert ons blijvend als auteur van *De natuurkunde van het vrije veld* (1937-1940), de trilogie die eenieder wilde helpen om zijn opmerkingsgave te versterken, het blote oog was plicht. Van Oort was geen kijker maar een rekenaar. Zijn grootste ontdekking was een 'wolk', nooit gezien, alleen verondersteld, de Van Oort-wolk, een 'iets' van miljarden komeetachtige dingen, ergens rond ons zonnestelsel. Onze volgende bestemming is de meesterproef van Eise Eisinga, het planetarium, nummer 25 in de canon van de Nederlandse geschiedenis, en namens de Nederlandse regering in 2020?, kandidaat voor de lijst van UNESCO Werelderfgoederen. Tijd om weer op weg te gaan. We verzamelen op station Franeker. Rail away. We treinen met ARRIVA naar prachstad Harlingen. Kieskeurig als we zijn, aan boord van de Eise Eisinga. Ons eindpunt heet Harlingen Haven. Wijzer geworden overzien we de Waddenzee ... *a dark sky sea*. Het blote oog aan het werk ... *to open a window to the night*.

Op zolder

Met Van Oorts wolk in het achterhoofd, leert het planetarium ons hoezeer de wens van Eisinga om zijn tijdgenoten vertrouwd te maken met het hemelruim niet alleen in tijd, maar ook in ruimte beslag legde op zijn huis en gezin. Ons ankerpunt ligt achter de schermen, backstage, na sluitingstijd, het is de zolder waar alles bereikbaar is dat onderhoud nodig heeft. Eisinga ontwierp niet alleen een mechaniek voor het heelal, bedoeld om ramp-gelovigen gerust te stellen. Hij ontwierp ook de handleiding voor het onderhoud ervan. Een onderhoudsagenda voor het heelal? Waar moet die aan voldoen? Stellen we wel de juiste vragen, de juiste grote vragen? Hoe begon het alles? Waar en wanneer startten de

CONCEPT voorjaar 2019

getijdenbewegingen, en zou die planetaire dynamiek ooit tot stilstand kunnen komen, geen eb en vloed meer, de amfidrome punten verdwenen? Eisinga's toestel vergelijken we met de analoge computer die William Thomson - de latere Lord Kelvin - in 1872 ontworpen had, een getijden-voorspellings-machine, en met een nog groter curiosum, *The Tempest Prognosticator* (uit 1851). We bespreken de Waddenzee als 'resultaat' van de dynamiek van planeten. We ontwerpen een gebruiksaanwijzing voor het onderhoud van die erfgoed-zee. Mooi weer, lelijk weer, die zee is exponent van het planetair-oceanisch mechaniek dat meer dan ooit aan verandering lijkt bloot te staan. Hoe? Dat is een goede, grote vraag.

Welke activiteiten, met wie

We benaderen bovenstaande vragen praktisch, en vooral ook filosofisch. Onze eerste genodigde is Gerbrant van Vledder, oceanograaf, kenner van modellen van de Waddenzee, en onderzoeker van de 'blindelings' zeilende, natural navigators in de Stille Oceaan; dan een astronaut, bekend met de effecten van de ruimte op de aarde, graag een kenner van historische (mechanische) modellen van zee en ruimte, een filosoof/antropoloog die wereldbeelden verbindt aan landschap. We kijken naar het werk van verschillende kunstenaars, makers van (ogenschijnlijk oude) instrumenten om planet ocean te observeren van bovenaf.

Erflater: Eise Eisinga (1744-1828) / Gids: ... / Ankerpunt: de Van Oort fontein, het Planetarium

Field trip D

Duister toerisme; een dramatische drie-eilanden-oversteek

Drie zeegaten te gaan

Deze field trip start bij Huisduinen, ter hoogte van Paal 1, de eerste strandpaal ooit, een ijkpunt. Ons team fietst buitendijks langs Rijkswerf Willemsoord, we laten de opgezette onderzeeboot voor wat ie is, opgezet. Via het Marsdiep - UNESCO Werelderfgoed water, naar Texel. Dan per fiets-veer naar Vlieland, vervolgens per snelboot naar Terschelling. Op elk eiland staan we stil bij een spectaculaire stranding. Om te beginnen op Texel, ter hoogte van Paal 24, waar naar het verhaal van de getipte Mathijs Deen de jonge Heinrich von Schliemann ('hij die Troje ontdekte') in 1842 opstond uit de branding, en de dood. We volgen het strandings-strand van Vlieland. Op Terschelling memoreren we in de buurt van Paal 29, het rampzalige slotakkoord van de Wilhelmsburg, bergaan in de storm van december 1863. Geschat wordt dat er toen zo'n 261 gelukszoekers op weg naar Australië, verdronken; een massagraf bij kerk van Hoorn werd hun bestemming. Dit ongeluk stimuleerde tot de bouw van een onbemand drenkelingenhuis; het staat er nog steeds, als .

Parelsnoer

'Dark Tourism ' is een aantrekkelijk fenomeen. Het heeft oog voor ongemakkelijke, moeilijke, lastige, schuldige landschappen, voor traumascapes. Op locaties waar een ramp plaatsgreep, herinnert vaak nog maar weinig aan het drama. Soms een monumentje, een plaquette. Ongelukken op zee laten nauwelijks sporen na, of het moeten bergen plastic zijn. Waar niets onthuld wordt, resten slechts de kleine ramp-relicten, meestal te vinden op de plaatselijke begraafplaatsen, of in lokale musea. Wat zeggen die over de dark disasters? Elke wrakken-kaart toont vergane schepen te over, elke kaart geeft patronen. We doen hoogst merkwaardige vondsten, de resten van een vreemde proef zo'n 65 jaar geleden: **The Drift Envelope Experiment**, een aanstekelijke methode om geheimen aan de zee te ontlokken. Bewesten Ierland waren duizenden plastic enveloppen in zee gegooid, wetenschappelijk zee-onderzoek, een herhaling van een project rond 1850, toen met flessenpost. Nog 'vrolijker' is de serendiepe proef met de 28.000 badeendjes,

CONCEPT voorjaar 2019

de plastic inhoud van een container die in 1992 overboord sloeg op de Stille Oceaan, 'gelost' door een schip dat vanuit China onderweg was naar Amerika. Tot de dag van vandaag worden deze friendly floaties teruggevonden. Via de noord westelijke passage zwommen ze boven Alaska langs, de Atlantische Oceaan binnen. Oceanograaf en strandjutter Curtis Ebbesmeyer heeft van dit container-ongeluk zijn werk gemaakt, Donovan Hohn een boek: **Moby Duck: The True Story of 28,800 Bath Toys Lost at Sea (2011)**. Hohn's onderzoek is fraai volwerk, het spoor terug tot in de Chinese fabriek waar dit speelgoed en masse werd geproduceerd, het spoor vooruit tot op de stranden van de Waddeneilanden. De flessen, de postkaarten en de badeendjes, er moeten nog duizenden rondrijven. Voor wie er oog voor heeft is stapvoets wandelen langs de vloedlijn een vorm van wetenschappelijk onderzoek. Het recente verlies van meer dan 200 zeecontainers van de MSC Zoe schrijft een nieuw hoofdstuk in de samenwerking tussen wetenschappers, zeelui en strandjutters om de 'spijsvertering' van de oceanen te onderzoeken. Opmerkelijk is een deugd, strandgoed is meer dan plastic soep. Wat is de waarde van die kleine memento mori, afgewogen tegen grote verhalen van verre. Dit cahier wordt een leerboek vol met zoektermen en vindplaatsen, over de spannende interactie mens - zee - mens - eiland - mens - Noordzee - mens - Waddenzee - mens - wereldzee.

Welke activiteiten, met wie?

Tijdens deze field trip verzamelen we (beelden van) vondsten die refereren aan een plaatselijk ramp. Al rangschikkend ontstaat onderweg een 'virtuele' tentoonstelling van dingen, verhalen en vermoedens; zowel over de ramp als over de dingen. Deze field trip wordt geleid door een talentvolle curator, divisie moderne kunst. Tussen twee lokale musea reist de conservator van het ene museum een etappe mee naar het volgende. Deze estafette krijgt gezelschap van kunstenaars naar keuze van de curator, ongetwijfeld zullen er schrijvers solliciteren. Voor de nodige feiten-trouw kiezen we een passagier met excellente maritieme kennis, om de wrakken te ontcijferen. Een kenner van wegwerp-plastic is welkom. Hopelijk werpt deze field trip een verrassend nieuw licht op de fragiele toekomst van deze parelsnoer van veelal kwijnende lokale musea.

erflater: Heinrich von Schliemann (1822-1890) / Gids: beoogd ??? / ankerpunt: Lokale musea op de Noordzee-eilanden

Field trip E

Verdronken in zee; meten is weten, over de verleidingskracht van bizarre hypothesen

Vlieland

Per Vlieland-express, een stoere vrachtwagen met dichterbij spoor, rijden we vanaf het Posthuis westwaarts over het strand. We houden halt ter hoogte van Paal 37 (*“wat een merkwaardig nummer, hoe kan dat”*), vragen we aan mevrouw de gids, *“alle eilanden beginnen in het westen te tellen met Paal 1, maar hier op Vlieland ... hier tellen ze ...?”*). We stappen uit. Leegte. Niets dan zand. Ergens in zee, voorbij de branding liggen de resten van het dorp West-Vlieland; daar stond het geboortehuis van Cruquius, Nico de Kruik (1678-1754). Weg van het eiland werd hij een kennisemigrant, een gelauwerd cartograaf en waterstaats-pionier, ontwerper van de dam die de baai van Terschelling moest redden, visionair van de Nieuwe Waterweg, eerst een vervaarlijke gedachte, na realisatie het ‘kanaal’ dat Rotterdam verleidde wereldhaven te worden. Van kinds af aan acteerde Nico als amateur-meteoroloog, specialist in regen meten, met als simpele regel zijn zelf bedachte hypothese dat de hoeveelheid urine die de mens dagelijks afscheidde een afgeleide was van de hoeveelheid regen die elk etmaal op hem neerviel.

Wat is de kracht van meten?

De macht van het getal, de kracht van meten? Wat is het belang van een slimme vraag? Obsessief observeren, maniakaal tellen, ooit een aangeleerde skill, is tegenwoordig een vaardigheid die elke burger-wetenschapper in huis heeft. We ondernemen deze field trip als dank aan al die hedendaagse civic scientists, ere aan de vrijwillige regentimeters, sneeuwmeters, windmeters, wolkentellers, aan al die betrouwbare mensen die dag in dag uit hun stipte waarnemingen verrichten, ‘buienradar’ of niet. Ze leveren cijfers, getallen, tabellen maar een vraag is, zijn ze alleen maar dienstbaar aan nuttige werken of spelen er stiekem andere zaken? We raken in de ban van het spel der bizarre hypothesen. De ‘natuurlijke dynamiek van de Waddenzee zelf’ interpreteren wij als aberraties van Leviathan, de koning van de vissen en de leugens. Vloed, zondvloed en de wereldkaart (1679) van Kircher. We analyseren de soms dwaze

CONCEPT VOORJAAR 2019

cultuurgeschiedenis van de regen, de malicieuze levenswandel van de paalworm die de palissades rond de Zuiderzee opvrat als straf voor de gelijkgeslachtelijke liefde. We vrezen de miasmatische mist en de adembenemende wolken waar inderdaad levende wezens ‘wonen’, ooit een volstrekt idiote gedachte. ‘Omgaan met de Waddenzee’ is fabuleren. Bestaat er een verband tussen windkracht en het noordelijk humeur, tussen humor en ijskou, tussen salt spray en de geestelijke structuur der eilanders? Absurde vragen? Haringen zwemmen in scholen ... luisteren we naar fysico-theologen dan doen die vissen dat omdat God hen geleerd had om zich aan de Noordzee-kust-mens te presenteren als moeiteloze vangst. Koeien sjokken ‘s nachts door de duinen met een wiebelende lamp, in een poging om arme eilanders - wreckers in hart en nieren - aan strandende schepen te helpen, alle verdronken vreemdelingen ten spijt. Eerlijk is eerlijk, dat soort vertelsels mogen best gekker.

Welke activiteiten, met wie?

Onder leiding van een eerdere Ignobelprijs-winnaar visualiseren een handvol kunstenaars en civic scientists die wonen in het Waddengebied, een vooraf gemaakte inventarisatie van het inmiddels automatisch opererende netwerk van sensoren in en rond de Waddenzee. De grondslag voor de visualisatie ontstaat in het gezamenlijk bespreken van kansen om die meters op ‘dwarse’ manieren naar onze hand te zetten, re-design of gewoon hergebruik. Ons team ontwerpt tegendraadse hypothesen bij sensoren die als internet der dingen, ons zeelandschap zijn binnengedrongen. Een blik in het ‘neurale’ netwerk van de Waddenzee, wetenschappelijk en artistiek.

erflater: Nico de Kruik (1678-1754) / gids: ??? / ankerpunt: verdronken dorpen, het geboortehuis van Cruquius /

Field trip F

Wolken volgen: klimaatverandering, onheil en wat de wolken ons daarover willen vertellen

Terschelling, hoog op het duin

Deze meetcampagne start op zee, wanneer wij aan boord van de veerboot vanaf Harlingen koers zetten naar ons doel: Terschelling, Kaapsduin nabij het Seinhuis op Seinpaalduin. Werken in situ. Drie keer een wolkendag: 2019, 2020 en 2021. De eerste dag: 21 maart 2019, 'Howard Memorial Day', de sterfdag van Luke Howard (1772-1864), uitvinder van de nomenclatuur der wolken. Cirrus, Stratus, Cumulus. Wat we nu weten: op 21 maart 2019, zon op om 06.40 uur, zon onder om 18.52; daglengte: 12.11 uur; de astronomische lente begon de nacht ervoor, 20 maart om 22.58 uur, op het noordelijk halfrond de lente-nacht-evening (maart-equinox).

Een puzzel van flarden

Doel van deze field trip: een oefening in het nauwkeurig observeren van wolken, weer-waarnemen met precisie, op zoek naar de wisselwerking tussen weer, klimaat en zeegeografie. Wolken-kijken is puur plezier, het scherpt de verticale blik. Een getraind oog leest de lucht, het weer dat signalen geeft. Als detectives met vooruitziende blik traceren wij tekens van onheil: klimaat-systeemverandering. Verschuift er op termijn iets in de geografie van de Waddenzee, fysiek-ruimtelijk, sociaaleconomisch, conceptueel? Zien we voortekenen? 'Zien' onze instrumenten iets? Onze windmeters, Present Weather Sensors, luchtdrukbalgen, pyranometers, regenmeters, stofmeters, geurmeters, kleurmeters ...? Die instrumenten werken inmiddels buiten ons om. Wat wij nog kunnen, is denken. Deze field trip is een uitdagende denkoefening rondom de nijpende kwestie van klimaatverandering. Dat is relevant. De idee circuleert dat de Waddenzee dreigt te verdrinken. En eenmaal kopje onder, 'leven' de befaamde wolkenluchten dan nog? Waar is het Skagens Licht, of de luchtspiegeling als onvervreemdbare kernkwaliteit van de Waddenzee? Het lijkt ons 'vanzelfsprekend' om UNESCO Werelderfgoed Waddenzee uit te breiden met het lucht- en lichtruim, beide zijn common good, erfgoed. Als het klopt wat de Amerikaanse publiciste Cynthia Barnett schrijft, dan bevatten

CONCEPT voorjaar 2019

die wolken de flarden van een natuur- en cultuurgeschiedenis (Barnett, Rain; *A Natural and Cultural History*, 2015). De Noordzee en de Waddenzee zijn er vol van, al eeuwenlang. Steeds duidelijk blijkt dat relaas een dreigend scenario. Onze ambitie: we reconstrueren die puzzel tot een intrigerend narratief, uiteindelijk gevat in een kaart: de Nieuwe Weerkaart van de Waddenzee, UNESCO Werelderfgoed.

Welke activiteiten, met wie?

Onze jaarlijkse field trip (3x) begint aan boord rondom die kaart. Kaartlezen, alle weerstations in Nederland, Duitsland, Denemarken, Engeland, Noorwegen, de Noordzee rond. Dan het uitluisteren van de weersverwachting, districten Humber, Thames, Dover, German Bight. Het dek dient als waarnemingspost. Observeren doen we ook in het hoofd. Denkbeeldig maken we een rondreis over de Atlantische Oceaan. Mee met de buien die vanaf de Afrikaanse kust westwaarts uitgroeien tot orkanen, en na verloop van tijd weer oostwaarts terug waaien en als depressies de Waddeneilanden passeren. Onderweg verzamelen die wolken stof dat hier over onze hoofden wordt uitgeregend. Wij pogen die lading te vangen met onze zwerm instrumenten - een drone, een vlag, een wolkenpaal, een roetglas. Wat we zien, leggen het vast in het METAR notatiesysteem van de World Meteorological Organization. Te Terschelling bezoeken we het weerstation bij Hoorn, KNMI district 1 - de Wadden - een must see is de wolken-hoogtemeter. Jaarlijks bestaat ons team uit een handvol reisgenoten in wisselende bezetting, allen liefhebbers van licht en lucht. We denken aan een fijnstof-deskundige, hoogleraar meteorologie te Wageningen, een kite surfer die die alle weer- en wind-apps kent, een befaamd lucht- en wolkenfotograaf, aan een bekende filmregisseur die kenner is van het Hollands Licht; een klimaatwetenschapper, een aero-ecoloog; uiteraard denken we aan plaatselijke experts zoals de beheerder van het weerstation bij Hoorn, en de Terschellinger weerfotograaf (zie o.a. *De Bosatlas van het klimaat*, 2011), dankzij hem zagen 'miljoenen' op kerstochtend 2018 boven de Waddenzee iets wonderschoons: polaire stratosferische parelmoer-wolken, échte kenners hadden hun komst voorspeld.

Gids is Bart Bomas, landschapsarchitect en lid 41.985 van de Cloud Appreciation Society.

erflater: Christophorus Buys Ballot (1817-1890) / gids: Bart Bomas
landschapsarchitect / ankerpunt: de strandwallen en alle andere meteorologische hotspots rond de Waddenzee.

Field trip G

Luisteren naar de zon die opkomt uit zee; tij, tijd en het geluid van vergelijkende continenten en polen

Terschelling, op de Waddendijk bij Striep

Jan Wolkers associëren we meestal met Texel, en met Rottumerplaat. Met Terschelling zou ook zomaar kunnen. Juni 2018, een uur of vijf in de ochtend, we zaten op de dijk. Onze gedachten waren elders, in de Zeestraat Den Haag, Panorama Mesdag waar Wolkers zich als kunstenaar in wording waande in een 'cilinder vol met zeegedruis'; daar werd hij 'als door de bliksem van de oneindige ruimte getroffen'. Inmiddels is Wolkers' naam blijvend verbonden aan een jaarlijkse prijs voor het beste natuurboek. Lezen en luisteren op locatie, we doen het op de Waddendijk. Eb en vloed, zon en maan, zwaartekracht, stroming, deining, we leunen op het werk van Hugh Aldersey-Williams: *Tide; the science and lore of the greatest force on earth* (2017). De grootste kracht op aarde ... nergens wordt die zo traag uitgesponnen als hier in een rimpelende Waddenzee, nergens zo leesbaar geschreven in het zand. Horen we iets van zeegedruis? Aangelengd met een flard van de schurende muziek van het Willem Breuker Collectief, de ondertoon van de film: *De platte jungle* (1978) van Johan van der Keuken. Dan weer stukjes soundtrack van WAD, een 'mix' van field recordings door Olivier Nijs, met muziek gespeeld door Sytze Pruiksmas die met zijn instrumenten een gelaagd geluidslandschap oproept, je 'ziet' de weidevogels opvliegen.

Op gehoorafstand

Begin 1970 werd het woord *soundscape* voor het eerst gebruikt in *The Tuning of the world*, door Murray Schäffer. Het landschap 'zien' in geluid maakte het mogelijk om analoog aan milieu- en lichtvervuiling te praten over geluidsvervuiling. Geïnspireerd door deze hypothese ontstonden in de tachtiger jaren de eerste Ambient compositions van Brian Eno. Waar Eno techno-synthetisch werkt aan een op de achtergrond aanwezige ruimtelijke sfeer, werkt Pruiksmas vrijwel akoestisch aan dramatische sfeerbeelden die de luisteraar tot de orde roepen. Deze methodes evoceren verschillende soorten van zee-rust, van landschappelijke stilte. Daarmee verandert de techniek van

CONCEPT voorjaar 2019

plaats bepalen in de uitgestrektheid. Laten we trachten om de stilte van Striep te registreren, als maatstaf voor een *soundscape*, in geluid, in beeld, in woorden, in denken. Langs de Nederlandse kust staan meters opgesteld die 'luisteren' naar micro seiches; ze 'horen' of er ijsbergen afbreken aan de rand van de Arctische Zee; ze luisteren naar de bodembewegingen onder het Groningse Slochteren. Via de vulkaan van Vlielands Zuidwal, via het binnenste van de aarde, wellicht 'noteren' wat er aan de andere kant van de aarde gebeurt, in de Stille Oceaan. Onze field trip legt zijn oor te luister op Groenland ('dat in schoonheid alleen te vergelijken is met de Boschplaat op Terschelling', wist Niko Tinbergen). We pogen te begrijpen hoe ijsbergen die steeds sneller in zee storten, de Atlantische Oceaan een ander gedrag (kunnen) opleggen, hoe die het oceanisch systeem vervormen, tot in de Waddenzee.

Welke activiteiten, met wie?

Juni 2019, vrijdag de 21e, de uitnodiging voor die dag luidt: zonsopgang om 5.12 uur. Zonsondergang om 22.09 uur. Daglengte: 16 uur en 57 minuten uur, op de minuut nauwkeurig de langste dag. Aan de waddenkant bij Striep is het die dag hoogwater rond 04.10 uur, 49 centimeter plus NAP, het exacte getal is afhankelijk van de wind. Dan dood tij. Nog geen uur later: het gaat ebben. Terwijl de zon opkomt in het oosten, zakt vrijwel gelijktijdig het water weg naar het westen. Laagwater om 10.16 uur, de verwachting is 99 cm min NAP. Op maandag 17 juni is het volle maan, springtij, zon en maan staan dan in één lijn met de aarde. Uitgestrektheid de afstand tussen maan en aarde bedraagt pakweg 384.400 kilometer, een afstand die jaarlijks ietsje groter wordt. Elk jaar op de langste dag gaan we op herhaling: 2020, 2021, 2022. Ga zitten. Kijk rond. Luister goed. Dynamiek alom. Waaiende wolken, droogvallende platen, continenten kantelen en verschuiven. De bodem daalt. Vogelgeluiden, 'wat vliegt daar'? In alle stilte voltrekt zich iets groots, global warming, welkom in het antropoceen. Klimaatzones verglijden. Zeespiegels rijzen. Totdat ... totdat eens een nieuwe ijstijd de Noordzee weer zal doen opdrogen. Wat staat de Waddenzee dan te wachten, toendra, permafrost ...? Onlangs kwam ons ter ore dat de magnetische noordpool sneller dan ooit aan de wandel is. Een voorbode? Eens zullen de magnetische polen hun zuid en noord opnieuw verwisselen, hoe dan navigeren de trekvogels, als dolende vliegers? Wat voorlopig blijft, de aardas schommelt lichtjes ... eens zal alles een soort evenwicht hervinden, al is het maar voor 'even'

erflater: Jan Wolkers (1925-2007) / Gids: Hugh Aldersey Williams / ankerpunt: Strieper kwelder

Field trip H

Vogels kijken; gasten, dwaalgasten en de kunst van het stilzitten

Terschelling, aan de rand van een eendenkooi

Eendenkooien - dank aan het Waddenfonds - tonen prachtig hoe 'het door de mens gecreëerde Waddenlandschap' omging en omgaat met 'zee', zoet water als lokmiddel in een zoute omgeving. Onze field trip zoekt onderdak op Terschelling, in het kooihuisje naast de Formerumer eendenkooi, een tiny house: 2 bedden, 2 stoelen. Een week lang is het onze observatiepost, vol continu, 24/7 ploegendienst, telkens 2 beeldscherm-kijkers die gans de dieren-wereld - natuur/cultuur - in de gaten houden.

Icarus volgen

In het kooihuisje hangt een intrigerende kaart: 'Trekwegen over Nederland' (1934). Waarschijnlijk de eerste Nederlandse kaart die een suggestie geeft van de vliegroutes die trekvogels kiezen. De kaart is gemaakt door Willem Hilbrand van Dobben, auteur van de bekende vogelgids 'Wat vliegt daar?' (1937), de Nederlandse versie van de Duitse 'Was fliegt denn da?', nog steeds een 'moderne klassieker'. Voordat Van Dobben hoogleraar werd in de ecologische landbouwkunde, bestierde hij vanaf 1934 het Vogeltrek-station Texel dat zijn actieradius van waarnemingen al vrij snel had verruimd tot het Noordfranse Cap Griz Nez, en noordwaarts naar Helgoland en verder (wat vliegt waar?). Dat brede blikveld maakte 'Texel' tot leerschool voor systematisch vogel-migratie-onderzoek. Wat vliegt daar? bemoedigde de vogel-amateur, het leert dat er opklimmende stadia zijn van 'vogels kijken'. Eerst herkennen en op naam brengen, tot uiteindelijk een verdiepend observeren van diergedrag. Een andere vogelgids waarschuwt: "Het zeetrek kijken moet men leren waarderen." Dat vereist concentratie, langdradig stilzitten in weer en wind, af en toe een paar stipjes, voor beginners mogelijk frusterend. De gids adviseert: bezoek kliffen of eilanden. Vaak getipt: Helgoland, klif en eiland tegelijk, het staat dan ook op Van Dobbens kaart gemarkeerd. Daar blijken Jan-van-genten een mooie oefen-soort. Ze zijn groot, herkenbaar, het wemelt er van en ze houden van mensen en dus van camera's.

Inmiddels onderscheidt men twee nieuwe types vogel-spotters. Het eerste type is wereldreiziger in fysieke zin, verzamelaar van waarnemingen. Die is net als het tweede type, ontroerend

CONCEPT VOORJAAR 2019

begaan met het voortbestaan van soorten. Dit type zit stil, achter beeldschermen, en volgt het koninkrijk der dieren wereldwijd, niet alleen vogels. Het project Icarus, vanuit het Duitse Rachel Carlson Instituut spant de kroon. Het volgt alle dieren, alle dieren die voorzien zijn van zenders, vermoedelijk ook de nieuwste soorten, de techno-dieren zoals robobirds, robotic fishes, delflies, nu nog vaak mens-bestuurd, maar 'morgen', volledig zelfstandig, vrij om te gaan, te staan, te vliegen en te zwemmen waar ze willen. Al die migraties tekenen prachtig nieuwe kaarten. Die gaan we verzamelen, ze vormen de grondstof voor ons cahier.

Welke activiteiten, met wie?

We inviteren 6 leunstoel-spotters, 6 computers en heel veel scherpzinnigheid van geest. We zijn nieuwsgierig naar wat we kunnen leren van Bellincat-achtig speurwerk. Hoe biedt de methode van track and trace ons inzicht in de relatie tussen migratietracés en de aard van landschappelijke, ook geopolitieke veranderingen? We zoeken speurders die routes van dieren kunnen navolgen als indicatoren van environmental changes. Arjen Dwarshuis is invité, in 2017 reisde hij de aardbol rond en wist binnen 1 kalenderjaar meer dan 6.000 vogelsoorten te spotten. Ook Kester Freriks is een welkome gast, hij publiceerde 'Het nieuwe vogels kijken' (2016). Freriks is niet alleen vogelkenner (van dwaalgasten), hij is vertrouwd met Terschelling. Theun Karelse is een expert in Machine wilderness, elektronische waarneming en interventie in de natuur (virtual ecology), hij speculeert met veel plezier over het cyber-dierenrijk.

erflater: Willem Hilbrand van Dobben (1907-1999) / gids: ... / ankerpunt: eendenkooien

Field trip J

In het zog van de Vliissingen 10; albums der 'natuur', hoe schoonheid monsters kan baren

Boven Ameland

De haven van Den Helder, Nieuwe Diep was tussenstop tijdens de eerste Nederlandse poging tot een wetenschappelijke survey van de onderwaterwereld van de Noordzee. De voormalige loodsschoener Vliissingen 10 was ingericht als varende veldstation. In 1877 voer ze boven de Waddeneilanden langs, tot aan keerpunt Helgoland. Het was een kruistocht die schampte langs het 'werkingsgebied van het Waddenfonds'. Wij selecteren als standplaats 'boven Ameland'. Vergeleken met elders realiseerde het Nederlands zee-onderzoek pas laat vaste grond onder de voeten, eerst in Den Helder, later verhuisd naar Texel. Survey op zee en aan zee, men pionierde ook met mobiele laboratoria op land. Geregeld bezocht zo'n portable werkplaats een Noordzee-eiland, enkele geleerde 'wadgasten' verrichtten daar dan zo'n half jaar veldwerk.

Andermans ogen

Recentelijk ondernamen wij een expeditie naar Hochsee Insel Helgoland. Een gemêleerd team was benieuwd naar de wederopstand van het eiland, zo'n 75 jaar nadat gepoogd was het totaal te verwoesten. We zochten naar relictten van de befaamde Vogelwarte, ooit onder Engels bewind opgezet door de Berlijnse kunstenaar Heinrich Gätke (1814-1897). We waren vooral nieuwsgierig naar het toekomstgerichte werk op het Biologisch Instituut Helgoland, van het Alfred Wegener Instituut, Helmholtz Zentrum für Polar- und Meeresforschung ... wat een naam ... Helmholtz, Wegener, wat een erflaters. Ten tijde van de tocht van de Vliissingen 10, deed men in de wateren rond Helgoland dierkundig onderzoek, met het oog op 'nuttige' aquacultures. Bekend was dat Karl Möbius (1825-1908) de voedzaamheid van oesters bestudeerde. Dat soort research paste prima in een 'agrarische' politiek gericht op hogere voedsel-opbrengsten, een streven waartoe zich in die tijd bijna elke nationale staat verplichtte. Het was pragmatisch veldwerk met een a-academische inzet, van wat ook wel de station mouvement heet, een nieuwe oriëntatie die zwoer bij de bestudering van 'natuur' in het veld, pleitend voor een

CONCEPT voorjaar 2019

innige band tussen botanie, ornithologie, ichtyologie én geografie. Raf de Bont besluit zijn boek *Stations in the field* (2016): "In most cases ... the eyes of teachers, landowners, fishermen, and hunters were used to monitor the landscape and the animals that lived there." En niet te vergeten, ook de ogen van loodsen, militairen, van wachters op lichtscheepen en al die anderen die de kunst verstonden om ook out of the box te kijken. Tegenwoordig zijn het niet alleen civic scientists maar ook de vissen en de vogels zelf die worden ingezet: animal tracking. Een kanteling? Bemante veldstations lijken overbodig. Deze verschuiving in de observatie van 'natuur', staat in deze field trip centraal. We beproeven verschillende vormen van observatie, ondervragen die op hun premisses. We zoeken naar wensbeelden, heeft het nog zin om te vragen, hoe je al 'kijkend' zo dicht mogelijk bij de 'natuur' kunt komen, welke 'natuur'?

Welke activiteiten, met wie?

Op tafel ligt Wilde Planten (1971), het prachtig geïllustreerde exposé van Victor Westhoff over plantengemeenschappen, mede gebaseerd op veldwerk in het Waddengebied. Wij hebben toegang tot de originele aquarellen. Ook op tafel, de vogelatlas van Sovon en het complete overzicht van de flora van Zeeland, beide mede gestoeld op voetenwerk van amateurs. Naast deze wetenschappelijke topstukken, koesteren we werk van kunstenaars, herman de vries bijvoorbeeld; we bestuderen Ornithology (2016) van Anne Geene & Arjan de Nooy, de veldgids van Miek Zwamborn, Wieren (2018), en de recente heruitgave (2017) van Ernst Haeckels Kunstformen der Natur (1914). Onze mooiste bron is visexpert en fabuleur Adriaan Coenen (1514-1587) zijn fenomenale Visboek (1597), een inmiddels schitterend gerestaureerde zee aan monsters meest van horen zeggen, hoe ook, een topstuk van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (ook digitaal). Onze field trip beslaat een week van veldwerk, steeds een dag op een locatie van een (voormalig) veldstation. De tocht staat open voor eenieder die zich wil verdiepen in 'natuur', niet alleen om planten en dieren naar de regels van Linnaeus op naam te (leren) brengen. We vragen onze gasten hoe ze relaties benoemen en verbeelden, tussen human and non human beings. Op die manier maken we een quick scan voor een alternatieve determineer-tabel van de 'natuurlijke' waarden van het Waddengebied.

Erflater: Adriaen Coenen (1514-1587) / Gids: ... / Ankerpunt: de duinvallei van toen

Field trip K

Invasieve exoten; biologische globalisering en planet ocean als onbegrensde dierentuin

Schiermonnikoog-Eemshaven

Wadlopen, bestemming Schiermonnikoog. De Nederlandse kust was in de Tweede Wereldoorlog een schakel in een lange Duitse verdedigingslinie, gebouwd nadat een snelle verovering van het Verenigd Koninkrijk was mislukt. De Waddeneilanden speelden daarin een opvallende rol, daar stond verfijnde waarneming-apparatuur. Op Terschelling onder de naam Tiger, de tijger, op Schiermonnikoog Schlei, de zeelt, een inheemse zoetwatervis. Dit Duitse erfgoed heeft de aandacht van het Waddenfonds, sommige relictten zijn inmiddels van hun verdekking ontdaan, en ingericht met tentoonstellingen over eilander oorlogsverwikkelingen. De Tijger en de Zeelt behoorden niet tot de Atlantikwall (contra invasies vanuit zee) maar tot een linie vernoemd naar generaal Josef Kammhuber (1896-1986), 'architect' van een inlandse reeks radarstations, lopend vanuit midden Denemarken tot voorbij Parijs, vooral gericht tegen geallieerde luchtinvasies die 's nachts wanneer de duisternis over de doelwit-steden was neergedaald, verwoesting moesten aanrichten. Kammhubers radar-posten leefden onder een schuilnaam, leenwoorden uit het dierenrijk. Tiger, Schlei, maar ook Zander, de snoekbaars was van de partij, net als Hummer, de kreeft, Biber, de bever, en Auster, de oester. De Nederlandse bunker die alle luchtinformatie verzamelde, stond in Arnhem, staat er trouwens nog steeds, de naam is Diogenes; zijn collega Grossbunker nabij Hamburg, heet Socrates. We memoreren de legacy van het filosofenrijk.

Vreemde dieren

Associeer je iets met Nederland, dan is het de horizontale blik. In de lage landen is die vrij, nergens zo vrij als op zee. Schiermonnikoog is een uitgelezen locatie om rondom vrij te kijken. Die blik is een oefening in plaatsbepaling in een wereld die groter is dan van huis uit te overzien. De Eerste Wereldoorlog beproefde de verticale blik, de Tweede perfectioneerde die. Kammhuber wedijverde met Arthur Harris (1892-1984), toen leider van de Engelse Bomber Command, samen ontketenden ze een wedloop, 'kijken in

de nacht' was een wapen geworden. Wij volgen de levenswandel van de verticale blik, vanaf het Interbellum, via de Tweede Wereldoorlog tot nu met satellieten en drones. We verknopen de verticale blik met het juist rondom de Waddenzee zo geliefde, horizontale perspectief. Kammhubers dierentuin prikkelt onze speurzinz naar al wat leeft en groeit, planten, vissen, vogels, en allerhande onopvallend spul, ook al horen die 'oorspronkelijk' niet in de Waddenzee thuis. Eenmaal terug op het vaste land, bezoeken we de Eemshaven, waar we op visite gaan bij Invasave; daar informeren we naar de exotische soortenrijkdom die inmiddels in de Waddenzee huist; uit welke wereldzeeën zijn ze afkomstig? Hoe deze verstekelingen te bestrijden, dat is een andere oorlog. Elders in de Eemshaven krijgen we les in de civiele toepassing van radarsystemen. Wanneer arriveren welke (vreemde) trekvogels, dat is van belang voor het efficiënter benutten van windmolens. Tenslotte bezoeken we het GOOGLE Data Centre, de 'bunker' waar alle zoekopdrachten die wij de komende jaren voor Veldwerk Waddenzee uitzetten, energie-verslindend rondwaren. Daar finisht onze Grand Tour Waddenzee ... in the cloud.

Veiligheid, aanval, verdediging, onbemand rondvliegende spionage-drones, dat is wèèr een andere oorlog: cyberwar. Hoe dat dag en nacht werkt? We zijn benieuwd.

Welke activiteiten, met wie?

Vanaf het vaste land vertrekt een kleine groep goed getrainde verkenners naar Schiermonnikoog, te voet 'over' de Waddenzee. Ze weten van kaarten, gps, slenken, prielen, wantij. De helft concentreert zich op de verticale blik, kijkt omhoog, via hun extended eye, vanuit een drone omlaag. De andere helft scant de horizon af, proeft zand en water, luistert en ruikt. Eenmaal op het eiland bestuderen we de papieren resten van een groots aviatisch project: de kaarten van Kammhuber. Twee aan twee kruisen de verticalen hun observaties met de horizontalen. We schetsen een kaart, op glas, om die later spiegelbeeldig te presenteren. Hoe die te ontcijferen? Varend verlaten we Schiermonnikoog, de veerboot naar Lauwersoog. Per bus, via Pieterburen, door naar de Eemshaven, "... een indrukwekkend industrieel complex, een beeldbepalende nieuwe landmark, een nieuw verhaal.", aldus het Waddenfonds. Bij deze 'bezienswaardigheid' mixen we onze eerdere observaties met de vondsten van Invasave. We streven naar een nieuwe kaart, een lokale wereldkaart van de Waddenzee. We inviteren iemand van de militaire inlichtingendienst. Verder zijn te gast, een cartograaf, een marine bioloog, en de high tech werkers van Invasave, de vogelradar, en GOOGLE Data Centre. Misschien leren we nog het meest van het 'stille weten' van de onze Wadloop-gidsen. Graag laten we ons kaartenwerk reviewen door een specialist in geo-politiek.

Erflater: Josef Kammhuber (1896-1986) / **Gids:** wellicht ... / **Ankerpunt:** Tiger - Schlei - Eemshaven (Atlantikwall).

Field trip L

Eerste reserve, een field trip op de plank

“Ontdekking streeft naar verovering: hier ligt de reden voor de wereld-historische functie van de cartografie. De kaarten zijn het universele instrument waarmee het ontdekte kan worden veiliggesteld: de ontdekking moet ‘op de globe’ worden bijgeschreven en officieel als vondst worden geregistreerd.”

Peter Sloterdijk, *Het kristalpaleis; een filosofie van de globalisering* (Amsterdam 2006).

De ontdekking van het wereld-reizen; varens-gasten aan boord van de Willem de Vlaming en de Willem Barentsz

De Blauwe Slenk, ergens tussen Petroland en Griend Harlingen-Terschelling-Harlingen, Harlingen-Vlieland-Harlingen. Deze field trip vindt plaats aan boord van de Willem de Vlamingh en de Willem Barentsz. Eind 2019 komen ze in de vaart. Vanaf dan doorkruisen ze dagelijks het water van UNESCO Werelderfgoed Waddenzee. Maar dan hebben ze al een wereldreis achter de rug. Als lading zijn ze vanuit Vietnam naar de Waddenzee overgevaren. Stel je voor ... Barentsz en De Vlaeminck ‘zeilend’ doorheen het Suezkanaal, voor hen een verassend nieuwe route. We zijn benieuwd naar hun logboek.

De Vlamingh en Barentsz zijn niet te missen. De Vlamingh staat op het havenplein van Vlieland. Barentsz poseert op Terschelling, ter hoogte van het dorp Formerum, vermoedelijk is hij in de buurt geboren. Aan de fraaie baai van Terschelling staat het Maritiem Instituut (de Zeevaartschool), naar Barentsz vernoemd. In de haven van Harlingen ligt een replica van Barentsz’ schip, recent gedoopt De Witte Swaen. De noeste herbouwers hebben een droom: “Als we erin slagen om een deel van de tocht te maken of zelfs de tocht af te maken, die Willem Barentsz begon, dan zetten we Harlingen, Friesland en ook Nederland met dit project weer eens groots op de wereldkaart.” Nog meer dingen. Ook het Behouden Huys kent een duplicaat. Niet op Nova Zembla, maar op Spitsbergen ... groots op de Noorse wereldkaart.

Vaarwegen gezocht
Eeuwenlang voeren ‘Nederlandse’ schepen via de Zuiderzee, de Noordzee, de wijde wereld in. De Vlaminck bevoer de Poolzee, om zijn opdrachtgever een plezier te doen, ontdekte hij Witsen eiland, naar bleek een hersenspinsel. De Vlamingh bracht grote delen van de west Australische kust in kaart, naar behoren. Barentsz waagde zich eerder, geadviseerd door Plancius, de cartograaf die uit Antwerpen naar Amsterdam was geëmigreerd, aan de noordelijke doorvaart. Voor Barentsz een dodelijke opgave. Die noordelijke reis staat tegenwoordig jaarlijks op de zomeragenda, mede dankzij de Terschellinger Zeevaartschool die in staat is om

CONCEPT VOORJAAR 2019

in zijn simulator elke gewenste zee voor ogen te toveren. De dooiende Poolzee, is dat ‘het gedroomde noorden’? Nederland noemt deze Arctische Zijderoute, met gevoel voor erfgoed, de Barentsz- route. Kortom, de dooiende Poolzee is het nieuw ‘gedroomde noorden’ (een atlas door Adwin de Kluyver, 2018). The idea of North (2016), die term is van Peter Davidson, blijkt vandaag de dag een tastbaar en betreedbaar gebied omzoomd door actuele en potentiële geopolitieke claims. Beide ‘Willem-en’ suggereren het onderwerp: reizen, ontdekken, verkennen, exploreren, exploiteren én verslag-leggen, in woord, beeld en kaart. We onderzoeken een de-koloniserend perspectief op overzeese vaargebieden, op door-vaarten, strategische zee-engten, algemener, het gaat over het vrije veld en de vrije zee, over het toe-eigenen van zeeën en routes, ook via naamgeving op een kaart, toponymisch imperialisme en zijn kritisch tegenstreven: het geografisch her-benoemen. We stimuleren een meerstemmige lezing, ook van toekomstig erfgoed. Trouwens, de Arctische Zee - bestemming, wingewest en verkeersruimte - lijkt genomineerd te worden als UNESCO Wereld-erfgoed, een nieuwe claim, maar door wie eigenlijk, ook door ‘Nederland’? Mogen ‘wij’ - wie - in dat geval ook meedenken?

Welke activiteiten, met wie?

Ons voorstel: gedurende de looptijd van ons project, vinden aan boord van beide schepen interviews plaats. We spreken met speciale gasten, toerisme onder vier ogen. We beginnen op de Willem Barentsz, op 20 juni 2020, de 423e sterfdag van zijn naamgever. Ten minste 8 overtochten van elk 2 uur, in totaal 16 uur interviews, gecombineerd, gemonteerd op, Terschelling, Studio Hessel van de Kooy, uit te zenden via Youtube Terschelling.tv. Mogelijk iets voor Doeksen.tv?

Erflater: Willem de Vlamingh (1640-1698), Willem Barentsz (1550-1597) / Gids: de beste afgestudeerde van de Terschellinger Zeevaartschool ooit, de m/v met tien tieren / Ankerpunt: het promenadedek van beide schepen.

